

УДК 159.955:81

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.13>

СТАНОВЛЕННЯ МИСЛЕННЯ ТА МОВИ

Тетяна Кучера

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
факультет управління персоналом, соціології та психології, кафедра соціології
просп. Берестейський, 54/1, 03057, м. Київ, Україна*

У світі налічується понад п'ять тисяч мов, кожен народ чи етнос мають свою власну мову. Разом з тим можна стверджувати, що люди в усьому світі розмовляють однією мовою, тому що всі мови мають багато спільного. Отже, зокрема, у всіх мовах для вираження думки використовують звуки, слова складаються зі звуків, а речення складаються зі слів. Спільні ознаки, властиві всім мовам світу, називаються універсальними (від лат. *universalis* «загальний»). Кожна мова є надбанням певного народу. Це не тільки наймогутніший засіб спілкування, знаряддя мислення та ідеологічний засіб, а й дух та історія народу, нації і водночас необхідна умова існування не лише національної культури, а і самого народу. Мова є засобом духовного формування особистості. У ній зафіксовано історичний досвід попередніх поколінь, унікальний та неповторний менталітет та духовну спадщину народу. Це допомагає краще зрозуміти минуле і сьогодення людини, етносу, народу, країни. Крім того, мова є важливим чинником для побудови держави, засобом об'єднання людей. Саме тому кожен свідомий етнос дбайливо ставиться до рідної мови, оберігає її. Кожен момент індивідуальної чи колективної діяльності зумовлений думкою, яка реалізується через мову. Це підкреслює тісний зв'язок між мисленням і мовою та роль, яку вони відіграють у когнітивних процесах і в житті кожної людини. Мислення нерозривно пов'язане з мовою та мовленням. Думка об'єктивується у мові та мовленні. Водночас мовлення – це спосіб, а мова – засіб вираження думки та форма її існування. Кожна окрема думка виникає і розвивається безпосередньо у слові, а вдало підібране слово вдосконалює, уточнює та конкретизує думку.

Ключові слова: абстрактне мислення, раціональне мислення, проблема походження мови, первісна мова, конкретна мова, думка, слово, поняття, судження, умовиводи, розвиток мовлення, взаємозв'язок між мисленням та мовою, знання про світ, світ, етнос, народ, нація, свідомість, самосвідомість, знаряддя праці, міжплеменне спілкування.

Становлення мислення та мови є складним і взаємопов'язаним процесом, який формується під впливом біологічних, когнітивних, соціальних і культурних чинників. Розуміння цих процесів має велике значення для філософії, культурології, педагогіки, психології та лінгвістики, а також для більш широкого розуміння того, як люди сприймають і взаємодіють зі світом.

Мислення нерозривно пов'язане з мовою та мовленням: думка об'єктивується й реалізується саме через слово. Мовлення є способом вираження думки, в той час як сама мова є засобом і формою її існування. Мислення – це психофізіологічний процес за допомогою якого людина відображає дійсність у поняттях, судженнях та умовиводах. Мова, в свою чергу, є інструментом, що забезпечує процес мислення та обмін думками. Формування думки відбувається саме за допомогою мови, яка структурує та оформлює наші ідеї.

Як мова впливає на мислення? Більшість вчених розглядає мову як інструмент мислення, як засіб вираження думок, які становлять основу мислення та сприяють розвитку когнітивних процесів. Вони стверджують, що мова впливає не лише на функціонування

мисленнєвих процесів, але й на розвиток мовлення, що формус диференційовані форми мислення.

За допомогою мислення люди пізнають світ, об'єктивні закони природи й суспільства. Пізнавальна діяльність людини та її мислення можливі лише на основі мовного матеріалу – слів та речень. Кожний момент діяльності обумовлюється думкою та її носієм – мовою.

Проблема походження мови цікавила людей завжди, про це свідчить хоча б наявність сотень спеціальних досліджень. Мову кожного народу та мову людства загалом можна вважати найціннішим надбанням. Панас Мирний писав: «Мова – жива схованка людського духу, його багата скарбниця». Іван Огієнко називав мову «органом культури, традицій», а італійський лінгвіст Альфредо Тромбетті – «найбагатшим та найдавнішим архівом людства» [1].

За словами грузинського лінгвіста Шоти Дзідзігурі, мова є «живим музеєм, чії експонати відбивають реалії минулого життя народів». Англійський історик Арнольд Джозеф Тойнбі вважав, що «історія мови – конспект історії людства». Мова успадкувала уявлення тих часів, коли вона виникла. Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет зазначав: «Мова – первинне, найдавніше тлумачення світу, первинна наука». Творець мови розглядав слова не просто як позначення речей, а як вираження їх найглибшого сенсу. За словами німецького філософа Фрідріха Ніцше, «мова є першою сходинкою до науки».

Співвідношення мови з розвитком мислення, історією та наукою можна простежити на деяких фактах:

1. Сузір'я Великої Ведмедиці було схоже на ведмедя приблизно 100 тисяч років тому, але вже 80 тисяч років тому втратило цю схожість. Отже, назва сузір'я виникла до цього часу, і тоді вже існувала мова.

2. Легенда північноамериканських індіанців зберегла згадку про падіння метеорита приблизно 25 тисяч років тому. Це свідчить про те, що мова вже тоді була достатньо розвинена для передачі й збереження повідомлень, що не мали практичного значення.

Найдавніший погляд на виникнення мови, пов'язаний з ідеєю тотожності мови та речей, називання і створення, тобто вважають, що спочатку з'являється конкретна мова. Ще донедавна вважали, що мови найменш розвинутих груп людства мають обмежений лексичний запас і зовсім позбавлені загальних понять. Проте подальші дослідження показали, що лексикон навіть найвідсталіших у своєму розвитку племен, як-от аборигенів Австралії, налічує не менш 10 тис. слів.

Також з'ясувалося, що хоча ці мови дійсно тяжіють до конкретних, деталізованих визначень, в них є і слова, що передають зміст загальних понять. Так, у деяких аборигенів Австралії є позначення не тільки для різних порід дерев, але й дерева взагалі, не лише для різних видів риб, а й риби загалом. Проте тасманійці не мають слів для виразу таких понять, як «дерево», «твердий», «холодний», «круглий», «високий», що свідчить про нерозвиненість абстрактного мислення. Для тасманійців не існувало загального поняття «кенгуру». Вони використовували різнокореневі слова для позначення кенгуру, що тікає, кенгуру з сумкою, де сидить дитина, та шкури кенгуру.

Сучасні дослідження вказують на досить високий рівень граматики та лексики, а це свідчить про розвиток інтелектуальних здібностей людини.

Виготовлення та використання знарядь праці привело до свідомого контакту людини з довколишнім світом. Координація дій руки та мозку при виготовленні й використанні знарядь праці досягла певного рівня, що врешті решт призвело до появи рудиментарної мови. Виникла здатність до раціонального мислення.

Наші предки почали розрізняти минуле, майбутнє та теперішнє. Відбувався подальший розвиток людини:

- зростала вправності та розкутість у діях руки;
- посилювалася координація розуму та рухів;
- ускладнювався мозок з утвердженням нових процесів у мисленні та мові.

На відміну від тварин, у людини вперше з'явилося усвідомлення самої себе, тобто самосвідомість. Поступово людина почала відокремлюватися від Природи та отримала над нею владу.

Цей процес помітив німецький філософ Людвіг Нуаре. У своїй праці «Походження мови» (1877) він обґрунтував ідею, що тільки з появою знарядь праці починається історія людства. Використовуючи знаряддя праці, людина почала творити, що сприяло розвитку свідомості: «Саме спільна діяльність, спрямована на досягнення загальної мети, первісна праця наших предків породила мову й раціональне мислення... Праця, музика й поезія на примітивній стадії являли собою єдність, але основним елементом у цій троїстій єдності була праця» [2].

У деяких тварин також існує комунікація в різних формах, це попереджувальні крики, різні вигуки та сигнали, пов'язані з добуванням їжі. Однак сам по собі метод вигукання у жодному разі не міг би дозволити подібній комунікації піднятися до рівня мови.

Нова якість, яку людина надає спілкуванню за допомогою голосу, виникає з новою здатністю до опредмечування та об'єднання, що базується на використанні знарядь праці. Саме з колективного «ми» народилося «я». Британський лінгвіст Тоні Кроулі зазначає: «Факти мови свідчать, що множина та інші форми числа в граматиці виникають не через помноження вихідного «я», а через відбір та поступове виключення з вихідного колективного «ми»... Процес рухається від синтезу до аналізу, від групи до особистості» [3].

Проблему походження мови досить складно вирішити. Припущення про її походження робляться умоглядно шляхом міркувань, оскільки первісна мова не залишила письмових пам'яток.

Коли і як з'являється мова, якою вона була на ранніх етапах розвитку суспільства – ці питання цікавлять людей з давніх-давен, однак до цього часу немає загальноприйнятої відповіді на них. Існує багато теорій походження мови, зупинимося на найбільш поширених.

Ще у Стародавній Греції представники школи Платона вважали, що назви предметам даються не довільно, а відповідають їхній природі, що свідчить про природний характер мови і закономірну біологічну зумовленість її виникнення. Послідовники школи Демокріта стверджували, що назви зовсім не пов'язані з природою речей, що жоден предмет не потребує її. Назви предметів потрібні лише для того, щоб передавати певну інформацію про предмети іншим людям. Тобто мова виникла свідомо на основі умовної домовленості.

Теорії походження звукової мови можна класифікувати за уявленнями їх авторів про причин появи мови, її вихідний матеріал та первинні функції.

Виділяють такі основні причини виникнення мови:

- 1 – божественна теорія: мова з'явилася за волею Бога [4];
- 2 – договірна теорія: мова є результатом свідомої творчості людей;
- 3 – діяльність культурних героїв або винахідників: мова створена видатними особистостями;
- 4 – еволюційна теорія: мова розвинулася природним шляхом.

У XVII–XIX століттях з'явилося кілька гіпотез походження мови: звуконаслідувальна або оноματοпоетична; звукосимволічна; соціальної угоди; вигуків гіпотеза (емоційна, довільних вигуків); жести; гіпотеза божественного (космічного, інопланетного) походження мови тощо.

Теорія моногенезу (від гр. monos «один» і genesis «походження, існування, розвиток») – це вчення про походження всіх мов світу від однієї первісної мови. Згідно з цією теорією, людина та мова виникли десь в одному місці земної кулі. Тобто спочатку існувала тільки одна мова, і згодом, у процесі розвитку, первісна мова розділилася, утворюючи нові мови.

Ця теорія має зв'язок із біблійним ученням, а також з ідеями італійського мовознавця Альфредо Тромбетті про спорідненість деяких мовних сімей і правомірність їх об'єднання в макросім'ї. Вона також пов'язана з ученням Миколи Яковича Марра про 4 елементи (сал, бер, йон, рош), від яких, за його теорією, походять всі слова сучасних мов, та з методом глоттохронології для датування розділення споріднених мов американського мовознавця Морріса Сводеша, який підтвердив існування великих макросімей мов і наявність між ними споріднених зв'язків.

Нині зроблено перші вдалі спроби об'єднання сімей у макросім'ї. Наприклад, ностратична макросім'я, до якої входять індоєвропейські, картвельські, уральські, дравідські й алтайські мови. Є думка, що до ностратичних мов належать також ескімосько-алеутські мови. Генетична спорідненість ностратичних мов підтверджується наявністю великої кількості споріднених морфем. Низка подібних рис, зокрема в займенникових позначеннях осіб у різних мовах світу також підтверджує єдність походження всіх мов.

Теорію моногенезу підтримував український мовознавець Олександр Савич Мельничук. У статті «Розвиток мови як реальної системи» (1981) та інших працях він розглядав розвиток мови через призму її системності й дійшов наступних висновків:

1. Мова еволюціонує поступово, без стрибків, не порушуючи рівноваги системи.
2. Якщо мовні зміни призводять до посилення системності, то мова прогресує; якщо до послаблення – регресує.
3. Прогрес мови виражається в зростанні її можливостей для вираження нового змісту.
4. Причини мовних змін можуть бути свідомими, пов'язаними з розвитком суспільства (наприклад, мовний пуризм), та несвідомими, що мають психолінгвістичну природу.
5. Потужним чинником розвитку мови є мислення, причому його вплив на різних етапах розвитку мови змінюється: «У процесі історичної взаємодії між мисленням і структурою мови загальний вплив мислення на мовну структуру поступово посилюється, тоді як зворотний вплив структури мови на мислення відповідно послаблюється» [5].

Нині теорію моногенезу активно розвиває та пропагує київський мовознавець Юрій Леонідович Мосенкіс.

Теорія полігенезу (від гр. polys – «багато» і genesis – «походження, існування, розвиток») є протилежною до теорії моногенезу. Вона базується на ідеї про існування декількох різних центрів походження людства, а отже, й різних мов. Однак, цей погляд на сьогодні вважається менш імовірним.

Ставлення до цих теорій значною мірою залежить від світоглядних позицій їхніх прихильників.

Існують досить цікаві підходи до розгляду основних функцій первісної мови. Основні з них:

1. Інформативно-апелятивно-інформаційна функція. Саме завдяки мові людина могла повідомляти про певні події, звертатися до інших, спілкуватися, а також надавати розпорядження та накази.
2. Магічно-обрядово-поетична функція. Первісна мова використовувалася в ритуалах, обрядах і поетичній творчості, виконуючи магічні функції.

3. Міжплеменне спілкування. Мова вироблялася для спілкування між різними племенами, тоді як всередині племені людина могла розуміти одна одну без слів.

В кінці розгляду даних питань можна зробити висновок:

Формування думки нерозривно пов'язане з мовою, оскільки мова є засобом існування та вираження мислення. Мислення стає доступним іншим людям через словесне вираження, що дозволяє передавати думки від однієї людини до іншої. Таким чином, мова і мислення є взаємозалежними процесами, де мова виступає способом існування мислення.

Мислення нерозривно пов'язане з мовою та мовленням. Думка об'єктивується у мовленні, яке є способом, а мова – засобом вираження думки і формою її існування. Кожна окрема думка формується і розвивається через слово, а вдало підібране слово може вдосконалити, уточнити і конкретизувати думку.

Роль мови в процесі пізнання людиною світу визначається такими її властивостями:

1) вона акумулює і закріплює в собі інформацію про результати пізнавальної діяльності;

2) є основним інструментом пізнання дійсності, який матеріалізує наше мислення;

3) своїми лексико-граматичними засобами вона дозволяє людині не тільки узагальнювати знання про світ, але й презентувати світ і знання про нього у формі слів, слівформ, словосполучень та речень;

4) мова сприяє двобічному пізнанню: від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного. Як наслідок, когнітивна гносеологічна функція є однією з основних для мови.

Існують відмінності між мовою та мисленням:

1. Мова є матеріальною, оскільки вона виражається у звуках, письмових знаках або жестах. Мислення, навпаки, є ідеальним, воно існує як абстрактний процес, який не має фізичної форми.

2. Мислення – це процес пізнання та розуміння світу. Воно включає в себе формування концепцій, суджень і висновків. Мова ж є засобом вираження цих думок, почуттів та побажань, вона забезпечує обмін інформацією між людьми.

3. Мислення є індивідуальним, оскільки кожна людина мислить по-своєму, виходячи з власного досвіду, знань та сприйняття. Мова ж є суспільним явищем, яке формується і змінюється в процесі соціального розвитку, відображаючи культуру і традиції конкретного суспільства.

Мислення є психофізичним процесом, що відображає дійсність через поняття, судження та умовиводи. Мова, в свою чергу, є інструментом, який робить можливим процес мислення і обмін думками. Формування думки відбувається за допомогою мови, яка сприяє розвитку когнітивних процесів. Мова стає основою для пізнавальної діяльності людини, дозволяючи їй усвідомлювати об'єктивні закони природи та суспільства.

Кожен момент діяльності, будь то індивідуальна чи колективна, обумовлений думкою, яка реалізується через мову. Це підкреслює тісний взаємозв'язок між мисленням та мовою, їхню роль у когнітивних процесах і в житті кожної людини.

Список використаної літератури

1. 21 лютого – Міжнародний день рідної мови – Режим доступу: <https://www.kult.km.ua/news/view/760-21-lyutogo---mizhnarodniy-den-ridnoji-movi>
2. Keiler, P. (2010). Ludwig Noiré – a forgotten classic of activity theory. *Tätigkeitstheorie: E-Journal for Activity Theoretical Research in Germany*, (2), 43–66. URL: https://psyjournals.ru/en/journals/tatigkeitstheorie/archive/2010_n2/36669

3. Crowley, Tony. The Politics of Discourse: The Standard Language Question in British Cultural Debates. – Режим доступу: <https://archive.org/details/politicsofdiscou0000crow/page/n5/mode/2up2>.
4. Божественне походження мови – Режим доступу: <https://zolotapektoral.te.ua/про->
5. Мельничук Олександр Савич – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мельничук>

FORMATION OF THOUGHT AND LANGUAGE

Tetyana Kuchera

*Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Faculty of Human Resources Management, Sociology and Psychology, Department of Sociology
Beresteiskyi Avenue, 54/1, 03057, Kyiv, Ukraine*

There are more than five thousand languages in the world. Every nation or ethnic group has its own native language. At the same time, one can assert that people worldwide “speak one language,” because all languages share many common features. In particular, every language uses sounds to express thought; words are composed of sounds, and sentences are composed of words. These shared features, present in all languages of the world, are called universals (from Latin *universalis*, “general”). Each language is the heritage of a specific people: it is not only the most powerful means of communication, a tool of thought, and an ideological instrument, but also the spirit and history of a nation. Moreover, it is a necessary condition for the existence of national culture and the people themselves. Language serves as a means of spiritual formation of the individual. It preserves the historical experience of previous generations, as well as the unique and unrepeatable mentality and spiritual heritage of a people. This helps one better understand the past and present of an individual, an ethnic group, a nation, and a country. Furthermore, language is a crucial factor in state-building and a means of uniting people. For these reasons, every self-aware ethnic group treats its native language with care and preserves it. Every moment of individual or collective activity is conditioned by thought, which is realized through language. This underscores the close connection between thought and language and the role they play in cognitive processes and in each person’s life. Thought is inextricably linked with language and speech. Thought is objectified in language and speech; at the same time, speech is the manner of expression, and language is the means and form of thought’s existence. Each individual thought arises and develops directly within a word, and a well-chosen word refines, clarifies, and concretizes that thought.

Key words: abstract thinking, rational thinking, problem of language origin, proto-language, concrete language, thought, word, concept, judgment, inference, speech development, relationship between thought and language, knowledge of the world, world, ethnic group, people, nation, consciousness, self-consciousness, tools of labor, inter-tribal communication.